

محمد سبحانی

مقدمه

بی تردید ابتلا به اسراف و تبذیر، یکی از مشکلات جامعه است. مصرف‌گرایی و زیاده‌روی در مصرف، مشکلات اقتصادی بسیاری برای جامعه ایجاد کرده است. مشکل اسراف آن‌چنان در تار و پود جامعه ریشه دوانده است که صرفه‌جویی و جلوگیری از اسراف و تبذیر به عنوان یکی از راه‌حلهای اساسی تنظیم اقتصاد جامعه اسلامی مطرح می‌شود. از دیدگاه قرآن، اسراف یکی از نکوهیده‌ترین کارها است که حتی آن را یک عمل فرعون‌ی دانسته و

می‌فرماید: ﴿وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ﴾^۱. علاوه بر آن قرآن اسراف کنندگان را اصحاب دوزخ می‌شمارد: ﴿إِنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ﴾^۲.

امروزه اسراف و تبذیر به صورت عرف و عادت و گاه یک ارزش درآمده است. از اینرو تغییر زیرساختهای عرفی، اخلاقی و فرهنگی جامعه یکی از مهم‌ترین عوامل برای نابود کردن اسراف به شمار می‌آید که آن هم در

۱. یونس/۸۳: «در حقیقت فرعون در آن سرزمین برتری جوی و از اسراف کاران بود.»
۲. غافر/۴۳: «اسراف کنندگان همدمان آتشند.»

سرف به معنای تجاوز کردن از حد در هر کاری است که از انسان سر بزنند. گرچه کاربرد آن در هزینه کردن مال بیشتر است.» و گاهی به خروج از اعتدال در مقدار خرج مال و زمانی هم به چگونگی بذل مال و مورد آن گفته می‌شود.

«تبذیر» در لغت به معنای پراکندن و پریشان ساختن است.^۳

راغب می‌گوید: «التبذیر التفریق واصله القاء البذر وطرحه فاستعير لكل مضیع لماله^۴؛ تبذیر به معنای پراکنده کردن است و اصل آن پاشیدن بذر است و به هر کس که مالش را ضایع می‌کند گفته می‌شود.»

واژه اسراف تنها یک واژه اقتصادی نبوده و کاربرد آن منحصر به امور مالی نیست. بلکه این واژه قبل از آنکه نشانه جرم در امور اقتصادی باشد، بیانگر

گرو درک صحیح این مشکل است. با توجه به اینکه قرآن گره‌گشای بسیاری از مسائل علمی، فرهنگی و اجتماعی است، برآنیم تا در این نوشتار از دیدگاه قرآن و روایات اشاره‌ای به پیامدهای ویرانگر اسراف و تبذیر داشته باشیم.

از آنجا که مبلغان گرامی با رفتار و عملکرد خویش بیشترین تأثیر را بر مخاطبان می‌گذارند، لازم است درباره اسراف و تبذیر دقت بیشتری کنند تا خدای نکرده به صورت غیرمستقیم الگو و اسوه رواج تبذیر و اسراف برای مخاطبان خود نباشند.

در این نوشته درباره پیامدهای ویرانگر اسراف و تبذیر در ابعاد فردی و اجتماعی در دو حوزه دنیوی و اخروی بحث می‌شود.

تعریف اسراف و تبذیر

واژه «اسراف» در لغت به معنی «گزارف کاری کردن، در گذشتن از حد میانه، تلف کردن مال، و لخرجی کردن^۱ آمده است. راغب در مفردات می‌گوید: «الأسرف، تجاوزُ الحدِّ فی کُلِّ فعلٍ یفعله الإنسانُ وإنَّ کَانَ ذلکَ فی الإنفاقِ أشهر»^۲

۱. محمد معین، فرهنگ معین، تهران، امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۲۶۶.

۲. الراغب الاصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، دمشق بیروت، الطبعة الاولى، ۱۴۱۶هـ، ص ۴۰۷ (ماده سرف).

۳. فرهنگ معین، ص ۱۰۲۱.

۴. مفردات الفاظ القرآن، ص ۱۱۳.

دستورات و سفارشهای خدا و اولیای الهی است و باعث می شود برکت از زندگی انسان رخت بریندد. امام صادق علیه السلام فرمودند: «إِنَّ مَعَ الْأَسْرَافِ قِلَّةَ الْبِرِّ كَثْرَةً»^۳ همانا اسراف همراه با کاهش برکت است.»

۲. زوال نعمت

یکی از آثار شوم اسراف و تبذیر تسباهی و زوال نعمت است. امام علی علیه السلام فرمودند: «الْقَصْدُ مَثْرَاءٌ وَالسَّرْفُ مَثْوَاءٌ»^۴ اعتدال و میانه روی موجب فراوانی مال و ثروت و اسراف باعث تباهی و نابودی آن است.»

از امام کاظم علیه السلام نقل شده که فرمودند: «مَنْ أَقْتَصَدَ وَتَنَبَّحَ بَقِيَّتِ عَالِيهِ النَّعْمَةُ وَمَنْ يَبْذُرْ وَأَسْرَفَ زَالَتْ عَنْهُ النَّعْمَةُ»^۵ کسی که میانه روی و قناعت ورزد، نعمتش باقی می ماند و آنکه تبذیر و اسراف کند، نعمتش زوال می پذیرد.»

۳. ورشکستگی (افلاس)

از دیگر آثار زیانبار افراط و

وضعیت نامناسب و غیر معقول اخلاقی و فرهنگی شخص یا جامعه مسرف است که حالت تجاوزگرانه و بی اعتنایی به قوانین و حدود شرعی و انسانی می باشد. بر این اساس، به کارگیری این واژه در قرآن کریم و ادعیه ماثوره در مورد تجاوز از مرز شرع و خصلتهای انسانی و گام نهادن به وادی گناه و معصیت بسیار است. «وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَتُبَّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»^۱ «و سخن آنان جز این نبود که گفتند: پروردگارا، گناهان ما و زیاده روی ما در کارمان را بر ما بخش و گامهای ما را استوار دار و ما را بر گروه کافران یاری ده.»

«قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»^۲ «بگو ای بندگان من - که برخویشتن زیاده روی روا داشته اید - از رحمت خدا نومید مشوید، همانا خدا همه گناهان را می آمرزد که او خود آمرزنده مهربان است.»

پیامدهای اسراف و تبذیر

الف. پیامدهای دنیوی:

۱. کم برکتی

اسراف، عملی مخالف تقوا و

۱. آل عمران/ ۱۴۷.

۲. زمر/ ۵۳.

۳. الکافی، ج ۴، ص ۵۵، حدیث ۳.

۴. همان، ص ۵۲، حدیث ۴.

۵. تحف العقول، ص ۴۰۳.

بیشتری را صرف هوسهای خود می‌کنند، سرانجامی جز تهیدستی و شکست اقتصادی در انتظارشان نیست.

علی علیه السلام فرمودند: «سَبَبُ الْفَقْرِ الْاِسْرَافُ؛^۱ اسراف سبب فقر است.»

امام صادق علیه السلام به عبید فرمودند: «يَا عَبِيدُ اِنَّ السَّرْفَ يُوْرِثُ الْفَقْرَ وَاِنَّ الْقَصْدَ يُوْرِثُ الْغِنَى؛^۲ ای عبیدا! اسراف باعث فقر می‌شود و میانه‌روی موجب بی‌نیازی می‌گردد.»

۵. نابودی امکانات

از جمله آثار و لخرجی، نابودی امکانات است. امیر مؤمنان علی علیه السلام فرمودند: «الْاِسْرَافُ يُمْفِنِي الْجَزِيلَ؛^۳ اسراف، [امکانات] زیاد را نابود می‌سازد.»

همچنین فرمودند: «الْاِسْرَافُ يُمْفِنِي الْكَثِيرَ؛^۴ اسراف، [مال] زیاد را نابود می‌کند.»

ولخرجی که کم و بیش در اطراف خود به چشم دیده‌ایم، ورشکستگی است. خیلی از افراد به خاطر داشتن ثروت زیاد دست به انواع ریخت و پاشها و لخرجی می‌زنند و چون دارای ثروت هستند، ترسی از آینده ندارند، غافل از اینکه ولخرجی موجب مفلسی و بینوایی است.

اگر این اسراف و ولخرجی از حد اعتدال و میانه‌روی تجاوز کند و فرد مسرف به ریخت و پاش خود مغرورانه افتخار کند، طولی نمی‌کشد که استخوانهای او زیر ضربات سهمگین ورشکستگی مالی خورد شده، به خاک مذلت کشیده می‌شود.

علی علیه السلام فرمودند: «مَنْ افْتَحَرَ بِالتَّبَذِرِ اِحْتَقَرَ بِالْاِفْلَاسِ؛^۱ هر کس به ریخت و پاش افتخار کند، با تهیدستی (ورشکستگی) کوچک می‌شود.»

۴. فقر

بی‌شک یکی از عوامل مهم فقر و تنگدستی در جهان، اسراف و تبذیر است. آنهایی که دست به ولخرجی و ریخت و پاشهای بی‌حد و حساب می‌زنند و با اسراف، امکانات مادی

۱. همان، ح ۸۱۴۱

۲. همان، ح ۸۱۲۶

۳. الکافی، ج ۴، ص ۵۳، ح ۸

۴. غررالحکم، ح ۸۱۱۸

۵. همان، ح ۸۱۱۹

۶. بخل

یکی از صفات اخلاقی که مورد توجه دین و اولیای الهی است و ائمه معصومین علیهم السلام آن را بخشی از سیره و روش خود قرار داده بودند، جود و بخشش است. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و لخرجی و افراط در مصرف، یکی از آفتهای این فضیلت اخلاقی بیان شده است: «آفَةُ الْجُودِ الْتَسْرُفُ»^۱ اسراف آفت سخاوت است. یعنی، اسراف و تبذیر فرد باعث می شود که نتواند جود و بخشش داشته باشد و به این صفت اخلاقی عمل کند.

۷. بیماری جسمی

امروزه پژوهشهای دانشمندان به این نتیجه رسیده که سرچشمه بسیاری از بیماریها، غذاهای اضافی است که به صورت جذب نشده در بدن باقی می ماند. این مواد اضافی هم بار سنگینی برای قلب و سایر دستگاههای بدن است و هم منبع آماده ای برای انواع عفونتها و بیماریها است. لذا برای درمان بسیاری از بیماریها، نخستین گام آن است که این مواد مزاحم که در حقیقت زباله های بدن هستند، سوخته

و پاکسازی شوند.

عامل اصلی تشکیل این مواد مزاحم، اسراف و زیاده روی در تغذیه و به اصطلاح «پر خوری» است و برای جلوگیری از آن راهی جز رعایت اعتدال در غذا نیست.^۲

بی جهت نیست که علی بن حسین واقد در جواب طبیب مسیحی که پرسید: در کتاب شما چیزی از علم طب نیست، در حالی که علم دو تاست، علم پزشکی و علم ادیان، گفت: خداوند تمام پزشکی را در نصف آیه جمع کرده است: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا»^۳ «بخورید و بیاشامید ولی

اسراف نکنید.» و پیامبر ما تمام پزشکی را در یک جمله خلاصه کردند و فرمودند: «الْمَعْدَةُ بَيْتُ كُلِّ دَاءٍ وَالْحَمِيَّةُ رَأْسُ كُلِّ دَوَاءٍ»^۴ «معهده خانه هر بیماری و پرهیز برترین داروست.» طبیب مسیحی گفت: قرآن و پیامبر شما

۱. همان، ح ۸۲۲۶؛ همچنین، آفَةُ الْجُودِ التَّبذِيرُ.

(همان، ح ۸۶۲۶).

۲. تفسیر نمونه، ج ۶، ص ۱۵۲.

۳. اعراف/ ۳۱.

۴. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۴۱۲؛

نهج الفصاحة، ج ۲، ص ۳۲۰، ح ۱۹۱۱.

قابل جمع نیست. علی رضی الله عنه فرمودند: «مِنَ الْمُرُوَّةِ أَنْ تَقْصِدَ فَلَا تُسْرِفَ وَتَعِدَ فَلَا تُخْلِفَ»^۳ از جوانمردی است که میانه روی کنی و زیاده روی ننمایی و چون وعده دادی خلف وعده نکنی.»

۱۰. از بین رفتن شرافت

خصالت شرافت که فرد را در اجتماع مورد تکریم و احترام قرار می دهد، با افراط و ولخرجی از بین می رود. امیر مؤمنان علی رضی الله عنه فرمودند: «مِنَ اسْرِفِ الشَّرَفِ الْكَفُّ عَنِ التَّبْذِيرِ وَالشَّرَفُ»^۴ از شریف ترین شرافتها، خودداری از تبذیر و اسراف است. اگر فرد دست به اسراف و تبذیر بزند، بدست خود اسباب شرافت خویش را از بین می برد.

۱۱. سلب توفیق

یکی دیگر از آثار دنیوی اسراف و تبذیر بی رغبتی به انجام کارهای خیر است. به طور معمول انسانها در انجام کارهایی که فایده عمومی دارد، خود را

چیزی از پزشکی برای جالینوس باقی نگذاشته اند.^۱

۸. محرومیت از هدایت

خدای متعال همواره درهای رحمتش را به روی بندگان گشوده و با ارسال پیامبران، همگان را برای رسیدن به کمال و قرب الهی فراخوانده است. اماگاه عواملی باعث می شود که انسان در این مسیر قرار نگرفته، از هدایت الهی محروم بماند. یکی از این عوامل که باعث محرومیت انسان از هدایت می شود، اسراف و تبذیر است. قرآن کریم درباره اسراف کاران و کسانی که در معصیت و گناه پا را از حد فراتر نهاده اند می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ»^۲ «خدا کسی را که افراط کار دروغ زن باشد، هدایت نمی کند.»

به عبارت دیگر اسراف از آنها سلب توفیق کرده، بهره ای از بینات نمی برند و در نتیجه در وادی ضلالت و گمراهی باقی می مانند.

۹. بی مروتی

جوانمردی و مروت که از خصال نیک انسانی است و همگان دارنده این صفت را می ستایند، با اسراف و تبذیر

۱. همان.

۲. غافر / ۲۸.

۳. غرالحکم، ح ۸۱۳۱، همچنین حدیث ۵۲۹۲.

۴. همان، ح ۸۱۴۳.

شریک می‌کند تا از اجر و ثواب اخروی آن بهره‌مند شوند؛ ولی آنهایی که اهل و لخرجی و اسراف هستند، دستشان از این کارها کوتاه است.

رسول گرامی اسلام ﷺ در حدیثی ضمن بیان نشانه‌های افراد اسرافکار به این مطلب اشاره می‌فرماید: «أَمَّا عَلَامَةُ الْمُسْرِفِ فَأَرْبَعَةٌ: الْفَخْرُ بِالْبَاطِلِ وَيَأْكُلُ مَا لَيْسَ عِنْدَهُ وَيَزْهَدُ فِي إِصْطِنَاعِ الْمَعْرُوفِ وَيُنْكَرُ مَنْ لَا يَسْتَفِيعُ بِشَيْءٍ مِنْهُ»^۱ نشانه اسرافکار چهار چیز است:

به کارهای باطل می‌نازد، آنچه را فراخور حالش نیست می‌خورد، در انجام کارهای خیر بی‌رغبت است و هر کس را که به او سودی نرساند، انکار می‌کند.

۱۲. عدم استجاب دعا

خداوند متعال دستور به خواندن دعا می‌دهد تا خود دعاها را اجابت کند. اماگاه به خاطر اسبابی اجابت دعاها به تأخیر افتاده یا مستجاب نمی‌شود. یکی از عوامل عدم استجاب دعا، اسراف و تبذیر است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «أَرْبَعَةٌ لَا تُسْتَجَابُ لَهُمْ دَعْوَةٌ... وَرَجُلٌ كَانَ لَهُ مَالٌ فَأَفْسَدَهُ فَيَقُولُ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي قَبِيحًا لَمْ أَمْتَرَكَ

بِالْاِقْتِصَادِ، لَمْ أَمْتَرَكَ بِالْاِضْلَاحِ»^۲ چهار دسته هستند که دعایشان مستجاب نمی‌شود... و مردی که مالی داشته که آن را ضایع کرده و می‌گوید: خدایا به من روزی بده، به او گفته می‌شود: آیا تو را به میانه روی امر نکردم؟ آیا به تو دستور اصلاح [در مال] را ندادم؟

ب. پیامدهای اخروی

در قرآن و روایات برای اسراف و تبذیر آثار اخروی نیز بیان شده که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱. خشم الهی

اسراف کار از رحمت خداوند دور بوده، گرفتار خشم الهی می‌شود، همان گونه که در قرآن کریم آمده است: «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»^۳ «زیاده روی نکنید که او اسراف‌کاران را دوست ندارد.»

امام جعفر صادق علیه السلام هم در این زمینه فرمودند: «إِنَّ السَّرْفَ أَمْرٌ يَغْضَبُ اللَّهَ»^۴ اسراف از اموری است که مورد غضب خداست.

۲. کیفر اخروی

کسانی که از ذکر خدا روی گردانده،

۱. تحف العقول، ص ۲۱.

۲. الکافی، ج ۲، ص ۵۱۱، ح ۲.

۳. انعام/۱۴۱.

۴. الکافی، ج ۴، ص ۵۲، ح ۲.

وَدُّهُمْ...^۳ آگاه باشید که بخشیدن مال در غیر حَقش تبذیر و اسراف است. این کار در دنیا انجام دهنده آن را بالا می‌برد ولی در آخرت موجب سرافکندگی وی می‌گردد و در میان مردم گرامیش می‌نماید ولی در نزد خداوند خوارش می‌سازد. هیچ کس مال خودش را در غیر مورد حَقش مصرف نکرد و به غیراهلش نسیپرد جز اینکه خداوند او را از سپاس‌گذاری آنان محروم ساخت و محبتشان با دیگری بود.»

۴. هلاکت

اسراف از هر نوعی که باشد، انسان را به نابودی می‌کشاند؛ به خصوص افرادی که با انکار آیات الهی و تکذیب پیامبران درباره خویش و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند اسراف کنند. خدای منان می‌فرماید: ﴿كُفِّرْنَا عَنْهُمْ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ﴾^۴ «سپس وعده (خود) به آنان را راست گردانیدیم و آنها و هر که را خواستیم نجات دادیم و افراط‌کاران را به هلاکت رساندیم.»

۱. طه / ۱۲۷.

۲. غافر / ۴۳.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶.

۴. انبیاء / ۹۷.

آیات او را فراموش کنند همچنین آنهایی که نعمتهای خدادادی چون چشم و گوش و عقل را در مسیر نادرست به کار گرفته، آنها را بیهوده بر باد دهند، نه تنها گرفتار فقر و تنگدستی در دنیا می‌شوند، بلکه عذاب اخروی نیز در انتظار آنها خواهد بود: ﴿وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى﴾^۱ «و این گونه هر که را به افراط‌گرایی و به نشانه‌های پروردگار ایمان نیاورده است، سزا می‌دهیم و قطعاً عذاب آخرت سخت‌تر و پایدارتر است.» همچنین فرمود: ﴿وَإِنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ﴾^۲ «و افراط‌گران هم‌دمان آتشند.»

۳. خواری قیامت

وقتی امیرمؤمنان علیه السلام در عطایای بیت المال رعایت مساوات کردند، عده‌ای از خودخواهان بر حضرت ایراد گرفته، آن را برخلاف سیاست دانستند. حضرت ضمن ایراد خطبه‌ای به آنها فرمود:

«...أَلَا وَإِنَّ إِعْطَاءَ الْمَالِ فِي غَيْرِ حَقِّهِ تَبْذِيرٌ وَإِسْرَافٌ وَهُوَ يَرْفَعُ صَاحِبَهُ فِي الدُّنْيَا وَيَضَعُهُ فِي الْآخِرَةِ وَيُكْرِمُهُ فِي النَّاسِ وَيُهِينُهُ عِنْدَ اللَّهِ وَلَمْ يَضَعْ امْرَأَتَهُ مَالَهُ فِي غَيْرِ حَقِّهِ وَلَا عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ إِلَّا حَرَمَهُ اللَّهُ شُكْرَهُمْ وَكَانَ لِيُغَيِّرَهُ